

Istina *Humanae vitae*

Karol Wojtyła*

1. Svjedočanstvo

Izgleda neobično da svoja razmišljanja o enciklici *Humanae vitae* započinjemo od *Autobiografije M. Gandhija*:

Po mom mišljenju — piše veliki čovjek Indije — tvrditi da je seksualni čin spontana akcija, istovjetna spavanju i hranjenju, grubo je neznanje. Postojanje svijeta ovisi o činu množenja — *prokreacije*, kako mi kažemo — a kako je svijet u Božjoj vlasti i kao takav odsjaj je njegove moći, čin množenja — *prokreacije*, kako mi kažemo — mora biti podvrgnut načelima koja imaju za cilj sačuvati razvoj života na zemlji. Čovjek koji sve to razumije, težit će pod svaku cijenu ovladavanju svojih osjećaja i oboružat će se onom potrebnom znanošću za promicanje fizičkog i duhovnog rasta svojih potomaka. On će prenijeti plodove toga znanja potomcima, a osim toga upotrijebit će ih na svoju dobrobit.

Na drugom mjestu u svojoj autobiografiji Gandhi izjavljuje da je u svom životu dva puta potpao pod utjecaj promidžbe koja je preporučivala umjetna sredstva za sprečavanje začeća u bračnom životu. Ipak, on je došao do uvjerenja da »se radije mora djelovati snagom nutarnje volje, vladajući nad sobom, to jest samokontrolom«.

U odnosu na encikliku *Humanae vitae*, ovi izvatici iz Gandhijeve autobiografije imaju značenje osobitog svjedočanstva. Podsjećaju nas na riječi svetog Pavla u poslanici Rimljanima o naravi Zakona urezanog u srce čovjeka i posvjedočenog u pouci o ispravnoj savjesti (*Rim 2, 15*). I u vremenu svetog Pavla glas o ispravnoj savjesti bio je opomena onima koji se »Zakonom diče«, ali ga ne primjenjuju.

Možda je dobro i za nas imati pred očima svjedočanstvo tog čovjeka nekršćanina. Dobro je imati prisutnu »suštinu Zakona« upisanog u srce čovjeka i posvje-

* Mons. Karol Wojtyła, krakovski nadbiskup.

U nedjelju, 5. siječnja 1969. vatikanski dnevnik *L'Osservatore Romano* objavio je na prvoj stranici poduži članak kardinala Karola Wojtyły, krakovskog nadbiskupa, koji je pet mjeseci nakon objavljivanja enciklike *Humanae vitae* iščitavao i objašnjavao njezino značenje. Bio je među prvima koji je stao u obranu te enciklike pape Pavla VI. O četrdesetoj obljetnici njezina objavljivanja vatikanski je dnevnik ponovno objavio taj članak (28–29. srpnja 2008). Prenosimo ga u cijelosti povodom proglašenja pape Ivana Pavla II blaženim. Članak je objavljen na talijanskom, a na hrvatski ga je jezik preveo Marijan Udina.

dočenog u savjesti da bi se uspjelo prodrijeti u dubinu istine nauka Crkve, sadržanog u enciklici Pavla VI *Humanae vitae*. Zato smo za početak našeg razmišljanja, koje ima za cilj *pojasniti etičku istinu i objektivni temelj Humanae vitae*, posegli za takvim svjedočanstvom. Činjenica da ono prethodi enciklici za koje desetljeće, ne umanjuje njezino značenje: bit problema u oba slučaja ostaje ista; dapače, okolnosti su vrlo slične.

2. Pravo značenje odgovornog roditeljstva

Da bi odgovorio na pitanja postavljena na početku enciklike¹, Pavao VI raščlanjuje dvije velike i bitne »stvarnosti bračnog života«: bračnu ljubav i odgovorno roditeljstvo², u njihovu međusobnom odnosu. Raščlamba odgovornog roditeljstva je glavna tema enciklike, jer pitanja postavljena na početku ukazuju upravo na ovaj problem:

Ne bi li se — u težnji za manje obilnom, ali uređenijom plodnošću — moralo dopustiti da zahvat tjelesnog obesplođivanja postane dopuštenim i mudrim načinom za nadzor rađanja? Ne bi li se, dakle, moglo misliti da se svrha rađanja više tiče cjelokupnog bračnog života negoli svakog pojedinog njegova čina? (...) nije li za nj (današnjeg čovjeka) došao čas da zadaću regulacije rađanja povjeri svome razumu i svojoj volji, umjesto biološkim ritmovima svog organizma?³

Da bi dobio odgovor na ta pitanja, Papa ne poseže za tradicionalnom hijerarhijom ciljeva braka, među kojima je prvi prokreacija, već kako je bilo rečeno, *raščlanjuje međusobni odnos bračne ljubavi i odgovornog roditeljstva*. Postavlja problem na način svojstven pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes*.

Ispravna i temeljita raščlamba bračne ljubavi pretpostavlja ispravnu ideju o samom braku. On nije »djelo slučaja ili plod razvitka nesvjesnih prirodnih sila«, već »zajedništvo osoba«⁴ zasnovano na uzajamnom darivanju. Stoga ispravna prosudba o koncepciji odgovornog roditeljstva pretpostavlja »cjelovito gledanje na čovjeka i na njegov poziv«⁵. Da bi se došlo do te prosudbe, nije dovoljno »promatrati s jednog stajališta, bilo ono psihološko, bilo biološko, demografsko ili sociološko«⁶. Nijedno od njih ne može sačinjavati osnovu za odgovarajući i ispravni odgovor na gore postavljena pitanja.

Svaki odgovor koji daje djelomični pogled, ne može biti nego djelomičan. Da bi se došlo do ispravnog odgovora, *treba imati na umu autentično viđenje čovjeka kao osobe*, budući da brak uspostavlja zajedništvo osoba, koje nastaje i ostvaruje

1 Pavao VI, *Humanae vitae*. Enciklika o ispravnoj regulaciji poroda, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008, 3.

2 *Humanae vitae*, 7.

3 *Humanae vitae*, 3.

4 *Humanae vitae*, 8.

5 *Humanae vitae*, 7.

6 *Humanae vitae*, 7.

se preko njihova uzajamnog darivanja. Bračna ljubav nosi obilježje koje proizlazi iz tog zajedništva i koje odgovara osobnom dostojanstvu muškarca i žene, supruge i supruge. Riječ je o potpunoj ljubavi, zapravo o ljubavi koja obvezuje cjelokupnog čovjeka, njegovu osjetljivost, osjećajnost i duhovnost, i koja ujedno mora biti vjerna i isključiva. Ta ljubav »se ne iscrpljuje u zajedništvu bračnih drugova, nego je usmjerena prema tome da se nastavlja, budeći nove živote«⁷; stoga je plodna ljubav. Takvo je ljubavlju ispunjeno zajedništvo supružnika, zbog kojeg oni čine, po riječi *Postanka* 2, 24, »jedno tijelo«, uvjet prokreacije, kao i plodnost. Ovo zajedništvo, budući da je specifično ostvarenje bračnog zajedništva osoba — stoga što je tjelesno i u uskom smislu riječi spolno, mora se ostvariti na razini osobnosti i prikladno njegovu dostojanstvu. Na osnovi toga mora se formulirati *točan sud o odgovornom roditeljstvu*.

Ta prosudba se prvenstveno odnosi na bit roditeljstva — i pod tim vidom je *pozitivna prosudba*: »stoga bračna ljubav traži od bračnih drugova svijest o njihovu poslanju 'odgovornog roditeljstva'«⁸. Enciklika u svom cjelokupnom kontekstu oblikuje taj sud i predlaže ga kao glavni odgovor na prije postavljena pitanja: bračna ljubav mora biti plodna ljubav, to jest »usmjerena prema roditeljstvu«. Roditeljstvo svojstveno ljubavi osoba odgovorno je roditeljstvo. Može se reći da u enciklici *Humanae vitae* odgovorno roditeljstvo postaje naziv svojstven ljudskoj prokreaciji.

Međutim, ovaj sud o odgovornom roditeljstvu, u osnovi pozitivan, zahtijeva neka konkretnija određenja. Samo *zahvaljujući preciziranju nalazimo univerzalni odgovor na početna pitanja*. Pavao VI nudi ta točna objašnjenja. Prema enciklici, odgovorno roditeljstvo »ostvaruju oni koji ili razboritom i velikodušnom odlukom prihvaćaju brojniji porod ili pak se (...) odlučuju da privremeno ili na neodređeno vrijeme ne rode novo dijete«⁹. Ako je bračna ljubav plodonosna ljubav, to jest usmjerena na roditeljstvo, teško je zamislivo da se značenje odgovornog roditeljstva, izvedeno iz njegovih vlastitosti, može identificirati samo s ograničavanjem rađanja. Stoga se roditeljstvo ostvaruje i od strane supružnika koji se, zahvaljujući svojoj velikodušnoj i razboritoj odluci odlučuju ostvariti brojnan porod, kao i od onih koji su se odlučili na ograničenje poroda »zbog ozbiljnih razloga i uz poštivanje moralnog zakona«¹⁰.

Prema crkvenom nauku *odgovorno roditeljstvo* nije i ne može biti samo plod određene »tehnike« supružničke suradnje; *ono je u sebi i etička vrijednost*. Prava i osnovna opasnost — kojoj enciklika želi biti spasonosni lijek — sastoji se u napasti da se taj problem promatra izvan vidokruga etike, nastojeći da se čovjeku oduzme odgovornost za vlastite postupke koji su duboko ukorijenjeni u njegovoj osobnoj strukturi. *Odgovorno roditeljstvo*, piše Sveti Otac, »u odnosu na urođene nagone

7 *Humanae vitae*, 9.

7 *Humanae vitae*, 10.

9 *Humanae vitae*, 10.

10 *Humanae vitae*, 10.

i duševne osjećaje (...) znači potrebno gospodovanje koje nad njime moraju vršiti razum i volja«¹¹. Ovo gospodarenje stoga pretpostavlja »poznavanje i poštivanje bioloških procesa«¹², i to stavlja te procese ne samo u njihov biološki dinamizam već ih integrira i u cjelovitost osobe, budući da »um u sposobnosti prenošenja života otkriva biološke zakone koji su sastavni dio ljudske osobe«¹³.

Ljubav je zajedništvo osoba, i ako ona podrazumijeva roditeljstvo, i to odgovorno roditeljstvo, *način postupanja* koji vodi takvom roditeljstvu *ne može biti moralno ravnodušan*. Dapače, on odlučuje je li spolno ostvarivanje zajedništva osoba istinska ljubav ili ne. »Ako se čuvaju oba ova bitna vida — vid sjedinjenja i vid rađanja — bračni čin u cijelosti zadržava smisao uzajamne i istinske ljubavi.«¹⁴

Čovjek »ne smije samovoljno raskinuti neraskidivu vezu između dvojakog smisla bračnog čina: smisla sjedinjenja i smisla rađanja«¹⁵. Upravo stoga enciklika podržava prethodni stav učiteljstva, zadržavajući razliku između takozvane prirodne regulacije začeca, koju donosi periodično suzdržavanje, i kontracepcije koja upotrebljava umjetna sredstva. Kažemo »zadržava« jer se »ova dva slučaja potpuno razlikuju jedan od drugog«¹⁶. Postoji među njima velika razlika glede njihove etičke prosudbe.

Enciklika Pavla VI kao dokument vrhovnog učiteljstva Crkve predstavlja nauk ljudskog morala, a ujedno i kršćanskog, u jednoj od ključnih točaka. Istina »*Humanae Vitae*« je *iznad svega normativna istina*. Podsjeća na načela morala, koja sačinjavaju objektivnu normu. Također, ta je norma upisana u ljudsko srce, kao što dokazuje Gandhijevo svjedočanstvo iznijeto na početku ovog razmišljanja. Ovo objektivno moralno načelo lako se podvrgava subjektivnim deformacijama, kao i zajedničkom ignoriranju. Uostalom, slična je sudbina i mnogih drugih moralnih načela, na primjer onih na koje se poziva enciklika *Populorum Progressio*. U enciklici *Humanae Vitae* Sveti Otac izražava puno razumijevanje svih okolnosti koje, čini se, govore protiv bračnog morala kojeg Crkva naučava. Papa je svjestan i poteškoća kojima je izložen suvremeni čovjek, kao i slabosti kojima je podložan. Međutim, *put za rješavanje poteškoća i problema ne može ne proći kroz istine evanđelja*: »Ni u čemu ne umanjiti spasonosnu Kristovu nauku — to je najodlučniji oblik ljubavi prema dušama.«¹⁷ Razlog ljubavi prema dušama, i nikakav drugi razlog, potiče Crkvu koja »ne propušta zbog toga sebi naloženu dužnost da poniznom čvrstom propovijeda čitav moralni zakon, i naravni i evanđeoski«¹⁸.

11 Usp. *Humanae vitae*, 10.

12 *Humanae vitae*, 10.

13 *Humanae vitae*, 10.

14 *Humanae vitae*, 12.

15 Usp. *Humanae vitae*, 12.

16 *Humanae vitae*, 16.

17 *Humanae vitae*, 29.

18 *Humanae vitae*, 18.

3. Ispravna hijerarhija vrijednota

Normativna istina *Humanae vitae* usko je povezana s vrijednotama koje se izražavaju u objektivnom moralnom zakonu, prema njihovoj vlastitoj hijerarhiji. To su *istinske ljudske vrijednote* koje su povezane s bračnim i obiteljskim životom. Crkva se doživljava čuvarom i jamcem tih vrijednota, kako čitamo u enciklici. Pred opasnostima koje im prijete, Crkva osjeća dužnost braniti ih. Istinske ljudske vrijednote čine osnovu i istovremeno razlog načela bračnog morala, spomenutih u enciklici. Potrebno ih je istaknuti, iako su već spomenute u prethodnim obrazlaganjima. One su vrlo jasne, jer pravi je smisao odgovornog roditeljstva u enciklici već izražen u odnosu bračne ljubavi.

Vrijednota koja je u osnovi ovog obrazlaganja je *vrijednota ljudskog života*, tj. život već začet, u svom razvitku, u suživotu supružnika. O toj vrijednosti govori sama odgovornost roditeljstva, kojoj je cijela enciklika poglavito posvećena.

Činjenica da vrijednota tek začeto¹⁹ života ili onog u razvoju nije predmet enciklike u pozadini same prokreacije kao cilja braka, već pod vidom ljubavi i odgovornosti supružnika, stavlja ovu vrijednotu u novo svjetlo. Muškarac i žena, u svojem bračnom suživotu koji je suživot osoba, moraju dati početak novoj ljudskoj osobi. *Začeće osobe preko osoba — to je ispravna mjera vrijednota*, koja mora biti upotrijebljena. To je istovremeno i ispravna mjera odgovornosti koja mora voditi ljudsko roditeljstvo.

Enciklika priznaje tu vrijednotu. Iako se čini da o njoj ne govori previše, neizravno je još više ističe kada je čvrsto svrstava u kontekst ostalih vrijednota. One su temeljne za ljudski život, zajedno sa specifičnim vrijednotama za brak i obitelj. Specifične su jer samo brak i obitelj — i nijedan drugi ljudski ambijent — sačinjavaju specifično područje u kojem se ove vrijednote pojavljuju, plodno tlo na kojemu rastu. Jedna od tih je *vrijednota bračne i obiteljske ljubavi*, druga je vrijednota osobe, njezina dostojanstva koje se pokazuje u najbližim i najintimnijim ljudskim kontaktima. Ove dvije vrijednote se tako duboko isprepliću da na neki način sačinjavaju jedno dobro. Upravo to je duhovno dobro braka, najvećeg bogatstva novih ljudskih naraštaja:

bračni drugovi cjelovito razvijaju svoje osobe i obogaćuju se duhovnim vrijednotama: ona (disciplina) obiteljskom životu donosi plodove vedrine i mira, i olakšava rješavanje drugih teškoća; pogoduje pažnji prema bračnom drugu, pomaže supružima da odgone sebičnost — tog neprijatelja prave ljubavi — i produbljuje njihov osjećaj odgovornosti. Njezinom pomoći roditelji stječu sposobnost dubljeg i djelotvornijeg utjecaja na odgoj djece; djeca i mladež rastu u pravom poštivanju ljudskih vrijednota i u vedrom i skladnom razvijanju svojih duševnih i osjetilnih sposobnosti¹⁹.

Evo potpunog konteksta i istovremeno univerzalnog vida vrijednota na kojima je zasnovan nauk o odgovornom roditeljstvu. *Stav odgovornosti se proširuje na sav bračni život i na cijeli proces odgoja*. Samo ljudi koji su postigli potpunu osobnu

19 *Humanae vitae*, 21.

zrelost preko cjelovitog odgoja uspijevaju odgajati nova ljudska bića. Odgovorno roditeljstvo i čistoća međusobnih odnosa supružnika s time povezana, provjera su njihove duhovne zrelosti. Stoga oni projiciraju njihovu svjetlost na cjelokupni proces odgoja koji se odvija u obitelji.

Enciklika *Humanae vitae* sadrži ne samo jasne i izričite norme koje se odnose na bračni život, odgovorno roditeljstvo i ispravnu regulaciju poroda već preko njih ukazuje i na vrjednote. Ona potvrđuje njihov ispravan smisao i upozorava na ono što je krivo. Izražava duboki poticaj *očuvanju čovjeka od opasnosti da izmijeni najdublje vrjednote*.

Jedna od najdubljih vrjednota je ljudska ljubav. Ljubav nalazi izvor u Bogu koji je ljubav. Pavao VI ističe tu istinu na početku duboke raščlambe bračne ljubavi, jer on ljudskoj ljubavi daje najveću vrijednost koja se može dati. Ljudska je ljubav bogata iskustvima koja je prate, ali je njezino bitno bogatstvo što je ona zajedništvo osoba, to jest muškarca i žene u njihovu međusobnom darivanju. Bračna je ljubav obogaćena istinskim darivanjem jedne osobe drugoj. Upravo ovo međusobno darivanje ne smije biti izopačeno. Ako se u braku treba ostvariti autentična ljubav osoba preko darivanja tijela, to jest preko »sjedinenja tijela« muškarca i žene, upravo jer se tiče vrjednote iste ljubavi, *ne može se zamijeniti nijednim drugim vidom bračnog čina*.

Sama vrjednota ljudske ljubavi i njezina autentičnost zahtijevaju čistoću bračnog čina, koju zahtijeva Crkva i na koju poziva i sama enciklika. Na raznim poljima čovjek pokorava prirodu i podređuje je sebi putem različitih sredstava. Upotreba svih ovih sredstava na neki način odgovara napretku i civilizaciji. Međutim, na ovom polju, gdje se mora ostvariti preko bračnog čina, ljubavi između osobe i osobe, i gdje osoba treba dati istinski samu sebe (»dati« znači i uzajamno »primiti«) upotreba umjetnih sredstava jednaka je izopačenju čina ljubavi. Autor *Humanae vitae* zna istinsku vrjednotu ljudske ljubavi koja ima izvor u Bogu i koju potvrđuje ispravna savjest i zdravi »moralni osjećaj«. Upravo u ime ove vrjednote Papa naučava načela etičke odgovornosti. To je *i odgovornost koja brani kvalitetu ljudske ljubavi u braku*. Ta se ljubav izražava također tijekom suzdržavanja — i onog periodičnog, jer ljubav je sposobna odreći se bračnog čina, ali se ne može odreći *istinskog* dara osobe. Odricanje od bračnog čina može biti u nekim okolnostima istinski osobni dar. Glede toga Pavao VI piše: »Ova čistoći bračnih drugova svojstvena stega, ni izdaleka ne šteti bračnoj ljubavi: ona joj, štoviše, pridaje višu ljudsku vrijednost.«²⁰

Izražavajući usrdnu zauzetost za istinsku vrjednotu ljudske ljubavi, enciklika *Humanae vitae* obraća se čovjeku i *poziva na smisao ljudskog dostojanstva*. Ljubav, po njezinoj istinskoj vrjednoti, trebaju ostvariti muškarac i žena u braku. Sposobnost za takvu ljubav i sposobnost za istinsko darivanje zahtijevaju od muškarca i žene osjećaj osobnog dostojanstva. Iskustvo spolnosti kao vrjednote treba biti pro-

20 *Humanae vitae*, 21.

žeto živom spoznajom vrjednote osobe: *osobnost se izražava samokontrolom i samosvladavanjem*. Bez njih čovjek ne bi bio sposoban sebe darivati ni primati.

Enciklika *Humanae vitae* formulira tu hijerarhiju vrjednota koja se pokazuje bitnom i odlučnom za cjelokupni problem odgovornog roditeljstva. Ona se ne može izokrenuti i ne može se mijenjati pravi redoslijed vrjednota. Bili bismo izloženi promjeni i izokretanju vrjednota ako bismo u rješavanju problema krenuli od parcijalnog shvaćanja umjesto »cjelokupnog pogleda na čovjeka i njegov poziv«.

Svaki od ovih parcijalnih shvaćanja u sebi je jako važan, i Pavao VI ni u kom slučaju ne umanjuje njihovu važnost — ni demografsko–sociološki vid, ni bio–psihološki. Naprotiv, Sveti ih Otac pažljivo razmatra. On samo želi onemogućiti da bilo koji od njih — bez obzira na njihovu važnost — izokrene ispravnu hijerarhiju vrjednota i umani pravo značenje ljubavi kao zajedništva osoba, i samog čovjeka kao osobe sposobne za istinsko darivanje, u kojem ne može biti zamijenjen nekom »tehnikom«. U svemu tome Papa ne zapostavlja nijedno parcijalno shvaćanje problema; naprotiv, suočava se s njima, *ukazujući na osnovno značenje i s time povezanu ispravnu hijerarhiju vrjednota*. Upravo na tom putu postoji mogućnost kontrole rađanja, dakle i mogućnost rješavanja sociodemografskih poteškoća. Stoga je Pavao VI mogao napisati sa svom sigurnošću da »javne vlasti mogu i moraju drugim putem pridonijeti rješavanju problema populacije (porasta pučanstva)«²¹. Kada je riječ o biološkom vidu, kao i psihološkom, kako naučava enciklika, put za ostvarivanje tih vrjednota ide preko vrjednovanja same ljubavi i osobe. Evo riječi poznatog biologa profesora P. P. Grasseta, člana Akademije nauka: »Enciklika se slaže s podacima biologije, ukazuje liječnicima na njihove dužnosti, a čovjeku označuje put na kojemu njegovo dostojanstvo — u fizičkom, kao i moralnom djelu — neće podnijeti nikakvu uvredu.«²²

Može se reći da enciklika prodire u srž ove cjelokupne problematike o kojoj je raspravljao Drugi vatikanski koncil. Problem razvoja »svijeta« na današnjoj razini, kao i razvoj na duži rok, postavlja niz pitanja koja si čovjek postavlja o sebi. Neka od pitanja postavljena su u pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes*. *Nije moguće dati ispravan odgovor na ova pitanja, a da se ne vodi računa o značenju vrjednota koje odlučuju o čovjeku i njegovu uistinu ljudskom životu*. U enciklici *Humanae vitae* Pavao VI proučava te vrjednote u njihovim neuralgičnim točkama.

4. *Evandeoski profil*

Potvrda vrjednota i preko njih potvrda norme odgovornog roditeljstva, naznačena u enciklici *Humanae vitae*, nosi u sebi *posebno obilježje Evandjelja*. To se isplati istaknuti na kraju ovih razmišljanja, iako od samog početka nijedna druga ideja nije bila njihova nit vodilja. Pitanja koja uznemiruju suvremenog čovjeka »tražila su od crkvenog učiteljstva da ponovno i dublje razmotri načela moralnog

21 *Humanae vitae*, 23.

22 *Le Figaro*, 8. listopada 1968, preveo Marijan Udina.

naučavanja o braku: naučavanja koje se temelji na prirodnom zakonu, osvjetljenom i obogaćenom Božjom objavom²³. Objava kao izraz vječne Božje misli dozvoljava nam i istovremeno zapovijeda smatrati brak ustanovom za prenašanje ljudskog života, u kojoj su supružnici »slobodni i odgovorni suradnici Boga Stvoritelja«²⁴.

Sam Krist je potvrdio njihovo vječno dostojanstvo i *ukalemio je ukupnost bračnog života u Otkupiteljsko djelo te ga podigao na razinu sakramenta*. Po sakramentu ženidbe »supruzi (su) dobili *snagu i kao neku posvetu* za vjerno vršenje svojih dužnosti, za ostvarivanje svog poziva sve do savršenstva i za sebi svojstveno kršćansko svjedočenje pred svijetom«²⁵. Budući da je u enciklici izložen kršćanski moralni nauk, nauk o odgovornom roditeljstvu podrazumijevan kao ispravan izričaj bračne ljubavi i dostojanstva osobe, on sačinjava *važnu sastavnicu kršćanskog svjedočanstva*.

Čini se da je upravo to svjedočanstvo određena žrtva koju čovjek mora podnijeti za istinske vrjednote. Istovremeno, Evanđelje stalno potvrđuje potrebu te žrtve i potvrđuje je u djelu samog Otkupljenja, koje se u potpunosti ostvaruje u uskrsnom otajstvu. Kristov križ postaje cijena ljudskog otkupljenja. Svaki čovjek koji hodi putem pravih vrjednota mora preuzeti nešto od tog križa kao cijenu koju mora platiti za njih. Ta cijena se sastoji u osobitom naporu: »božanski zakon, kako piše Papa, traži ozbiljno zalaganje i mnoge napore«, ali odmah dodaje da »takvi napori povećavaju čovjekovo dostojanstvo i da su blagotvorni za ljudsku zajednicu«²⁶.

Zadnji dio enciklike je poziv zajednici *na ovu ozbiljnu obvezu i napore* da se »stvari klima koja pogoduje odgajanju za čistoću«²⁷, kao i javnoj vlasti, znanstvenicima, kako bi uspjeli »pružiti siguran znanstveni temelj za regulaciju rađanja koja će se oslanjati na pridržavanje prirodnih ritmova«²⁸. Na kraju enciklike upućuje apel samim supružnicima, apostolatu obitelji, liječnicima, svećenicima i biskupima kao pastirima duša.

Suvremene ljude, koji su često nemirni i nestrpljivi, a i ugroženi na području temeljnih vrjednota i načela, Kristov namjesnik podsjeća na zakone koji se odnose na to područje. Kako čovjek nema dovoljno strpljivosti i traži uvijek pojednostavljenja i prividne olakšice, Papa podsjeća *koja bi trebala biti cijena za prave vrjednote i koliko strpljivosti i napora treba da bi se one dosegnule*. Preko svih činjenica i poziva enciklike, punih dramatične napetosti, dolazimo do riječi Učitelja: »Svojom ćete se postojanošću spasiti« (Luka 21, 19). U konačnici, riječ je upravo o tome.

23 *Humanae vitae*, 4.

24 *Humanae vitae*, 1.

25 *Humanae vitae*, 25.

26 *Humanae vitae*, 20.

27 *Humanae vitae*, 22.

28 *Humanae vitae*, 24.